

EESTI MURDED

Eesti keele kahe suurema murdeühma, põhjaeesti ja lõunaeesti murrete erinevused on igivanad ja ulatuvad aega enne Kristust, mil läänemeresoome algkeelest hakkasid eristuma üksikkeeled. 14.–19. sajandini piirdus inimeste liikumisvabadus kirikukihelkonnaga, mis soodustas paikkondlike keelekujude eristumist enam kui sajaks kihelkonnamurdeks ehk murrakuks.

Murdeühmade vahelised erinevused puudutavad keeleehituse tuumosi, nagu nt käändsõna mitmus: südaeesti murdeis (eS) kasutatakse kõigis käänetes alates sisseütlevast *de*-mitmusest (*kala/de/st*, *kala/de/l*), lõunaeesti murdeis (eL) aga vokaalmitmusest (*kall/u/st*, *kall/u/l*). Kirderanniku murrete (eR) eripärana võib mainida sise- ja lõpukao puudumist (nt *kandama*, mitte *kandma*, *metsä*, mitte *mets*) ja vältevahelduse puudumist. Kirjakeelest kaugeim on Võru murre. Mõni näide:

eR –	<i>naula</i>	eS –	<i>nael</i>	eL –	<i>naal, nagõl</i>
	<i>kohtu</i>		<i>kõht</i>		<i>kõtt</i>
	<i>suuremb(i)</i>		<i>suurem</i>		<i>suure(m)p</i>
(ma)	<i>odin</i>		<i>võtsi(n)</i>		<i>võti</i>
(nad)	<i>onvad tulled</i>		<i>on tul(n)d, tulnud</i>		<i>omma(va) tullu, tullu'</i>
(ma)	<i>saisin</i>		<i>saaks</i>		<i>saass</i>

MURDEKOGUD JA UURIMISKESKUSED

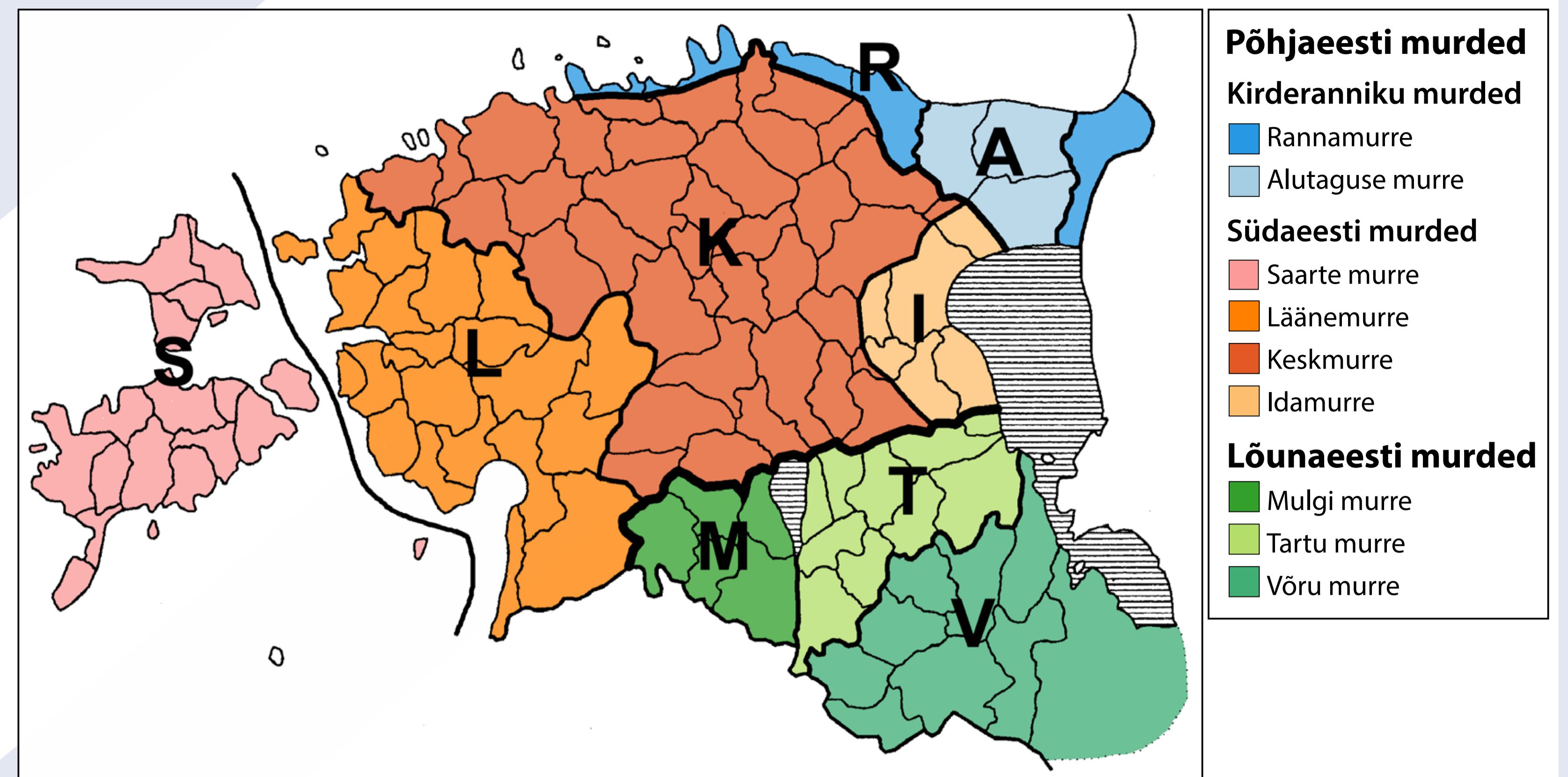
Murdekeele lauskogumine algas Andrus Saareste eestvõttel 1921. a üliõpilastest stipendiaatide abil. Wiedemanni sõnaraamatut järgiva sõnavarakogu kõrvale tekkis murdetekstide kogu, väärtuslik allikas mitmele teadusharule. Keeleteadlaste kõrval on teinud suure töö, mis vältas 20. sajandi lõpuni, Emakeele Seltsi vabatahtlikud kirjasaatjad. 2006. aastaks oli kogutud 1 748 500 sedelit ja 139 450 lk keeleandmeid. Kohanimesid oli kogutud 700 000, isiku- ja loomanimesid 56 700 sedelit (vt lähemalt <http://emsuka.eki.ee/>).

Eesti Keele Instituudi dialektoloogid (Aili Univere, Salme Tanning, Helmi Viires, Mari Must, Evi Juhkam, Helmi Neetar, Mart Mäger, Ellen Niit, Vilja Oja jpt) on olnud murdeainese kogumise ja uurimise põhijõudusid kogu Nõukogude perioodi. Koostatud on akadeemilisi tekstikõiteid ja sõnastikke, käsil on 12-kõiteline “Eesti murrete sõnaraamat” (6 köidet ilmunud 1994–2019). Murdekeelt on 1957. a-st süstemaatiliselt helilindistatud (vt <http://portaal.eki.ee/murded/fonoteek/> ja <http://emsuka.eki.ee/>) ning salvestatud 1999. a-st digiteeritud. Koostöös Tartu Ülikooliga on valminud digitaalne eesti murrete korpus (<https://keel.ut.ee/et/keelekogud/murdekorpus>).

Tartu Ülikoolis pani eesti murrete ja läänemeresoome keelte uurimisele aluse Lauri Kettunen, seda tööd on jätkanud Paul Ariste, Tiit-Rein Viitso, Aino Valmet, Karl Pajusalu, Liina Lindström jt. TÜ eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv sisaldab eesti murdetekste, eesti ja soome-ugri keelte helisalvestisi, foto- ja filmikogu. 2000. a avati TÜ Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuringute keskus (<http://www.ut.ee/lekeskus/>).

MURDEKEELTE VÄÄRTUSTAMINE

1980. a-il tekkis oma murdekeelt ja kultuurikeskkonda väärtustav kodanikuliikumine, mille üheks väljundiks sai uus võru kirjakeel Lõuna-

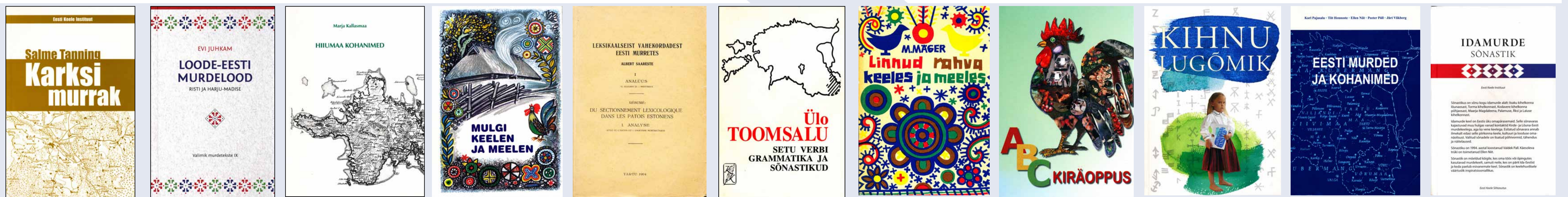

Eestis. Murrete uurimist ja keele kasutusala laiendamist toetavad riiklikud programmid. 1995. a loodi riiklik teadus- ja arendusasutus Võru Instituut (<https://wi.ee/>). Kohaliku initsiatiivi pinnalt on tekkinud keskusi mujalegi, nt Setu Arenduskeskus (1997), Mulgi Kultuuri Instituut (1999), Kihnu Kultuuri Instituut (2004). Murdekeele keskkonda arendatakse Saaremaal, Muhu saarel, Kodavere-mail jm. Tartu Ülikoolis ja Eesti Keele Instituudis on algatatud piirkondlike murdesõnaraamatute sari.

- Riik soodustab murrete kasutamist ja säilitamist kultuuriväärtusena, võimaldades õpetada murdeid pärimuskultuuri osana üldhariduskooli riiklikus õppekavas. Murrete kasutamist toetatakse regionaalkultuuri arendamise programmidega.
- Riik tagab seadusandlikult, et ajaloolisel murdealal võib ametliku kirjakeelse kohanime kõrval kasutada ka nime murdekujut. Murdekeelt võib kirjakeele kõrval kasutada ka avalikel siltidel, viitadel, kuulutustes, teadaannetes ja reklaamis.

MURDEUURIJAD

Andrus Saareste (1892–1964) pani aluse eesti murdeainese süstemaatilisele kogumisele, uurimisele ja murdearhiivile. Ta oli keelegeograafilise uurimismeetodi juurutaja, kelle peateoseks jäi kapitaalne “Eesti mõisteline sõnaraamat I–IV” (1958–1968). **Paul Ariste** (1905–1990), Eesti fennougri koolkonna rajaja, pani aluse foneetikauuringutele Tartu Ülikoolis, on tulemuslikult uurinud keelekontakte (sh laensõnu eesti keeles) ja eesti murdeid. **Arnold Kask** (1902–1994) oli eesti murrete silmapaistev uurija ning Tartu Ülikooli kauaaegne õppejõud. **Mari Must** (1920–2008) oli murdekogumise ja -uurimise peamisi korraldajaid Keele ja Kirjanduse Instituudis ning Emakeele Seltsis. Ta oli fonoteegi rajaja (1957), koondkartoteegi loojaid (1952–1963) ning “Eesti murrete sõnaraamatu” käsikirja koostamise suunaja. **Valdek Päll** (1927–2013) oli eesti kohanimeuurimise rajaja, KKI sõnaraamatutöö teejuht arvutiajastusse ning Tallinna Pedagoogikaülikooli kauaaegne õppejõud. **Karl Pajusalu** (1963) on tänapäeva juhtivaid murdeuurijaid, kes on tegelnud eesti murrete kujunemise ja liigendamisküsimustega, suunanud murdekorpus arendamist (a-st 1998) ja murdeuurimist Tartu Ülikoolis.

KIRJANDUST

Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. 3., kohendatud ja täiendatud trükk. Tartu, 2018. http://www.emakeeleselts.ee/digiraamatud/Eesti-murded-ja-kohanimed_kolmas-trykk_2018.pdf
Kask, Arnold. Eesti murded ja kirjakeel. Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 16. Tallinn: Valgus, 1984.

Eesti murrete sõnaraamat I–VI (A – O). Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1994–2019. Akadeemiline tekstisari “Eesti murded” I–IX (1961–2015).

MURDEPLAATE

Kendla, Mari. Kirderannikumurde palu. Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2001.
Kendla, Mari. Võru murde palu. Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2001.
Viikberg, Jüri. CD-ROM. Eesti murdeplaat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003.